

מבוא קצר לסוגיית עיבור השנה והתקופות (סנהדרין י, ב - יג, ב)

במסגרת זו אביא הקדמה קצרה לסוגיא של עיבור שנה, תקופות שהן עונות שנה, במסכת סנהדרין. כאשר אני לא מתכנן לקרוא את הגמרא בפנים, אבל בין הדברים אביא את רוב דברי הגמ' בסוגיא דידן, באופן שמי שמכיר את השו"ט יראה את הציטוט מדברי הגמרא ביני וביני.

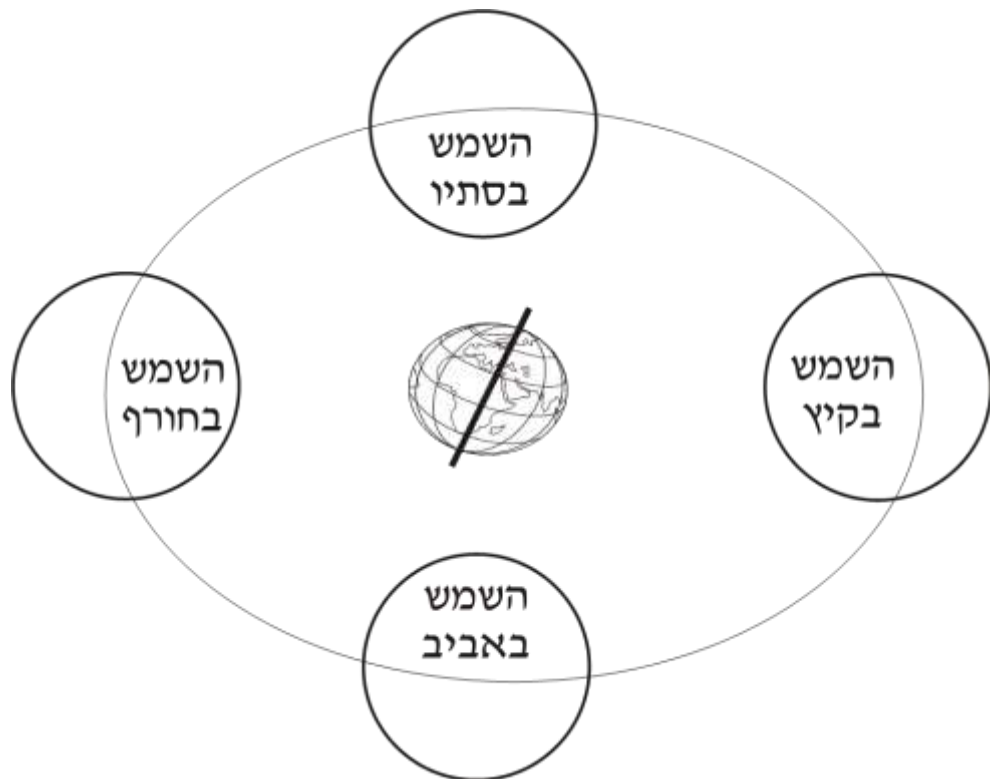
בס"ד הכנתי גם שיעור ארוך ומקיף וכולל עוד הרבה כללים ופרטים.

מהי עונת שנה

עונת שנה נקראת בלשון התורה 'תקופה'. שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב (דברים טז, א), שְׁמֹר אֲבִיב שֶׁל תְּקֻפָה שִׁיחָא בַּחֹדֶשׁ נִיסָן (סנהדרין כאן יג, ב; ראש השנה כא, א). וְחָג הָאָסִיף תְּקִיפֵת הַשָּׁנָה (שמות לד, כב), חֹדֶשׁ שִׁישׁ בּוֹ חָג וְתְקֻפָה וְאִסִּיף וְשָׁנָה יוֹצֵא בּוֹ (ירושלמי ר"ה פ"א ה"ב).

כיצד נדע מתי חלה התקופה, לפי תנועת השמש, כפי שכתב רש"י לפי שהעיתים הולכין אחר תקופת החמה (יא, ב ד"ה איבעיא), שאין ניסן קרוי אביב אלא על פי בישול התבואה שמתבכרת בו, חודש ניסן של חמה (יג, ב ד"ה שמור את).

[להמחיש: סיבוב השמש סביב הארץ, עונת שנה. נקודת קיצון בחורף ובקיץ וימי השוויון. שירטוט משבילי דירחא עמי 59.]

אני לא נכנס לסביב הארץ או סביב השמש, מפני שבאיזו צורה שתסתכל על זה תראה את אותה תוצאה. ודרך אגב, אצלי בסידור זה לא נמצא בין י"ג עיקרי האמונה (בשם ר' יונה מרצבך זצ"ל).

להראות איש קטן, וכיצד הוא רואה את השמש. לכן אנחנו רואים את השמש באלכסון שונה בקיץ ובחורף. ולא צריך לומר שהכוכבים זזים כל הזמן. תמונות משבילי דירחא שם עמ' 59, ארבע תמונות ביחד על כל המסך.]

זוית הארץ והשמש בחורף

זוית הארץ והשמש בקיץ

אביב

סתיו

אמרתי דרשה בליל שבת שחלה בה תקופת החורף, אז התחלתי את הדרשה כך: מחר בשעה 10:15 השמש משנה זוית ביחס לכדור הארץ, ומה זה אומר לגבינו...

כח של בי"ד

כתוב במשנה אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מזידין אתם אפילו מוטעין (ר"ה כה, א). קידוש בית דין הוא זה שקובע את החודשים, אפילו אם קידוש החודש נעשה שלא כדין.

וכאן הבן שואל, הניחא אם בית הדין שוגגין, כיון שקבעו את החודש אז זה קיים. וגם בית דין מוטעין, זה סוג של שוגגין. אבל מה הפשט של אתם אפילו מזידין, וכי תעלה על דעתך שבת דין מזידין הם, הסנהדרין הגדולה של כלל ישראל.

תשובה: אמרו חז"ל נתנה תורה רשות לבית דין לעבר את השנה עבור כל צורך שיראו, מלבד סימני התקופה שהם חיוב (תו"כ אמור פ"ט ה"ה, הובא בשקל הקודש פ"ד ה"ה ס"ק כד). בסוגיות שלנו מבואר שבת דין יכולים לעבר את השנה מכל מיני סיבות, ולא רק בגלל תקופות השנה. דהיינו, אנחנו יודעים שלוח השנה בנוי על גרמי השמים, עונות השנה שהם הסיבוב של השמש, וחודשים שהם הסיבוב של הירח. הדין של עיבור שנה לא תלוי רק בעונות השנה, מותר לבית דין לעבר את השנה בגלל סיבות נוספות, לפי הצרכים של עם ישראל. בסוגיות שלנו נלמד בעז"ה בגלל איזה צורך מותר לעבר את השנה, ומתי אסור להם. יש קצת הבדל בין קידוש החודש ועיבור שנה, לא אכנס לזה כעת.

וזה הנושא של הסוגיא שלנו, מתי וכיצד מותר לבית הדין לקבוע את החודשים שלא על פי הראיה, או לעבר את השנה לא רק לפי התקופה, אלא לשנות קצת לפי הצרכים של עם ישראל.

קידוש ביום עיבור

הסוגיא דידן מתחילה חישוב לא קתני (סנהדרין י, ב). החשבונות של קידוש החודש הם כל כך מסובכים, וצריכים יועצים מומחים לחשבונות. אומרים בדיחה, באסטרונומיה, אם עשית חשבון ויצא לך תוצאה יפה, כנראה עשית איזו טעות, מפני שהחשבון האמיתי הוא עוד יותר מסובך. אגב, אני מנסה להסביר את המהלך ולדלג על החשבונות.

קידוש החודש הוא לא כתיבת לוח שנה. כאשר קובעים ראש חודש ביום השלושים, דהיינו שהחודש שעבר היה חסר, אז יש כאן קביעה מפני שהיתה אפשרות אחרת, שהחודש יהיה מלא. בית הדין עשו כאן 'חלות' חדשה, הגמרא קוראת לזה קידוש ביום עיבור, היום שהיה ראוי להיות יום השלושים של החודש הקודם, הוא מתקדש להיות ראש החודש הבא. אבל כאשר לא קבעו את ראש החודש ביום השלושים, ממתנינים ליום השלושים ואחד, אז לא צריך לקבוע, זה נעשה ממילא מפני שאין אפשרות אחרת.

לקבוע את החודש חסר, ביום השלושים, בשביל זה צריך את הכח של בית דין. אבל מדוע בית הדין צריכים לומר שהחודש מעובר, כמו שכתב רש"י אמירה זו למה (רש"י, ב"ה אלא עיבור).

מתי חלה התקופה

הסברתי קודם שהתקופה היא מציאות שניתן לראות אותה, כאשר השמש משנה זווית ביחס לכדור הארץ. מתי זה קורה, ברגע מסויים, כאשר השמש עוברת את הנקודה הזו. במדידות ניתן לראות את היום הקצר ביותר בשנה או היום הארוך ביותר בשנה, ובפועל שינוי הזווית הוא רגע כמימריה.

יום תקופה הוא היום בו עונת השנה משתנית. בעצם זה לא יום, זה רגע אחד מסויים, שבריר של שניה. כפי שכתב הרמב"ם תקופת ניסן היא השעה והחלק שתכנס בו השמש לתחילת מזל טלה (רמב"ם קידוש החודש פ"ט ה"ג).

להמחיש שוב עונות שנה. איך נציין מקום על פני כדור הרקיע, זווית או ביחס לכוכבים. כיפת הרקיע, כדור שלם (תמונה). יש כוכבים בכל הכיוונים, הכוכבים נראים כמעט אותו דבר, הבדלי גוון וחוזק. צורות של כוכבים.

לשמש יש מסלול קבוע, אז הכוכבים שנמצאים מאחורי השמש נקראים מזלות, רקע של השמש. ונקודה מסויימת היא תחילת מזל טלה.

יום תקופה הוא היום בו חלה התקופה, היום או הלילה שבהם נמצא אותו רגע של התקופה. כיון שרגע התקופה הוא רגע מסויים, אפשר לדון אם יום תקופה מתחיל או גומר.

הייחודיות של יום התקופה הוא שהם ימים בולטים בזמני היום, היום הארוך ביותר בשנה והיום הקצר ביותר בשנה, ושני ימי השוויון, בהם היום שווה ללילה. אבל כיון שההבדל בין הימים הוא מזערי, הימים האלו לא כל כך בולטים. [לא אכנס במסגרת זו לאורך היום והלילה].

אגב, מצוה לפרסם שאי אפשר לסמוך על זמני היום של אסטרונומיה, של אנשי מקצוע מתחום הכוכבים, בלי ההגדרות ההלכתיות. ימי השוויון נמדדים לפי אמצע השמש מול אמצע כדור הארץ, זו הזווית של השמש ביחס לארץ, ואילו ההגדרה ההלכתית של הזריחה והשקיעה הינה לפי הקצה של כדור השמש ביחס למקום שבו אני עומד. ויש הבדל של כמה דקות.

מדידת רגע התקופה

הגמרא בר"ה (ה, א) אומרת שחשבון התקופה ידוע לנו מהלכה למשה מסיני.

בוא נחשוב כיצד ניתן למדוד את זה. הרי הכוכבים שנמצאים ממש מאחורי השמש יהיו בשמים בזמן שהשמש זורחת, במשך היום. אי אפשר לראות את הרגע הזה, רק לעשות חשבון. תוסי' בב"מ (קו, ב ד"ה וקיימא) אמר שיודעים בחשבון למפרע מה היה במשך היום.

האם החשבון הזה קל, הוא קשה מאוד מאוד. ואם נסתמך על החשבון הזה לתקופה ארוכה, אז הטעות מצטברת להרבה זמן.

לעניות דעתי, המקום לטעות הוא גם נקודת משחק, אפשרות לקבוע את החודשים והשנים באופן שהמון העם יחשבו שהוא נעשה על פי גרמי השמים, ובאמת בית הדין משנים קצת את הקביעה לפי צרכי עם ישראל.

עיקר הלומדעס בסוגיא שלנו הינו עד כמה מותר לבי"ד לקבוע שלא על פי המציאות, שלא ייראה חוכא ואיטלולא. כפי שאומר רש"י ומחזי שיקרא, הלכך צריך לחשב תולדות הלבנה... דתמהי בה אינשי (רש"י סנהדרין י, ב ד"ה חישוב לא קתני). ודעת אחרים (מובא בתוסי' יג, ב ד"ה שמור את) שזה נאמר רק בעיבור שנה ולא בקידוש החודש.

יש כאן גדרים וכללים, וזה היה סוד שאפילו תלמידי החכמים לא ידעו אותו, כפי שאומרת הגמ' אצלינו ללמוד הלכה למעשה באתי (יא, א). ופירש רבינו חננאל במסכת ראש השנה ומפני

מה נקרא סוד העיבור, מפני שבית דין לא היו מגלין אותו אלא למזומנין לעיין בדבר זה... מי שלא נתגלו לו העיקרים, מדמה כי על כל צורך מעברין, ועל זה אמר... (ר"ח ר"ה כ, א).

על האביב

הגמרא מביאה שלושה סימנים לעיבור השנה, אביב פירות ותקופה. וצריך להבין שאביב זה לא תקופה, והרי כולנו יודעים שאביב הוא אחד מארבע עונות השנה, אחד מארבע התקופות. צריך לדעת שמזג האויר הוא לא אחד ועוד אחד עם עונת השנה, העונה משפיעה על מזג האויר, ויש עוד דברים. לפעמים יש שנה בכירה ולפעמים אפילה, כך שיכול להיות מפני התבואה בלי זמן התקופה. וגם יכול להיות שהאביב מתאחר, ולמרות שתקופת ניסן הגיעה לפי המצב של השמש, התבואה עדיין לא בשלה.

פירוש המילה אביב הוא לא תקופת ניסן אלא בישול התבואה.

אבל מאידך גיסא, להלן כתב רש"י שאין ניסן קרוי אביב אלא על פי בישול התבואה שמתבכרת בו, וכל ביכור התבואה ועיתי הקיץ והחורף לחשבון החמה הם (רש"י יג, ב ד"ה שמור את). לדעתי רש"י להלן דיבר באופן כללי, וכאן באופן פרטי.

נאמר בברייתא נתנה תורה רשות לבית דין לעבר את השנה עבור כל צורך שיראו, מלבד סימני התקופה שהם חיוב (תו"כ אמור פ"ט ה"ה, הובא בשקל הקודש פ"ד ה"ה ס"ק כד. כן כתבו רש"י יא, ב ד"ה ועל התקופה, תוס' שם ד"ה או דילמא, רמב"ם קד"ה פ"ד ה"ב). חובה שפסח יחול בתקופת ניסן עונת האביב, מלבד זאת יש סיבות נוספות שבללן מותר לביי"ד לעבר את השנה, דוגמת בישול התבואה והפירות, וזה עיקר הסוגיא שלנו.

תוס' (יא, ב ד"ה או דילמא) הזכירו שגם עונת האביב של בישול הפירות והתבואה היא דאורייתא. את התקופה אפשר למדוד הגם שזה קשה ומסובך, את המציאות של בישול הפירות אי אפשר למדוד, מדובר על רושם אישי שאפשר לטעות בו.

וברמב"ם (פ"ד ה"ב, ראה השגת הרמ"ה שם ה"ל טז) משמע שרק התקופה עצמה דאורייתא ולא שאר הסימנים.

לדעת רש"י (לישנא אחרינא ברש"י יב, א ד"ה וקבעו) והרמב"ם (ה"ל קד"ה פ"ד ה"יג) את התקופה אפשר לחשב אפילו משנה לחברתה, מפני שזה תלוי בחשבון. ורק בשאר דברים אי אפשר משנה לחברתה. ותוס' (יב, א ד"ה לא משנה) סוברים שאפילו חשבון לא עושים משנה לחברתה.

קידוש החודש

דיברתי על חלק אחד מהמצוות של קביעת המועדות, קידוש החודש ועיבור שנה. הנושא של תקופות ועיבור שנה הוא הנושא של הסוגיא שלנו, ולהשלמת היריעה אזכיר גם את קידוש החודש. בכוונה לא נכנסתי לשיטות ולהבדלים בין קידוש החודש לעיבור שנה בכח של ביי"ד לשנות קצת מהמציאות.

כידוע, מקדשים את החודש על פי חידושה של לבנה, על פי עדים שראו את הירח החדש. כיצד זה נעשה. יש מצוה לקדש על הראיה, על פי עדים שראו בעיניהם את הלבנה החדשה. הראיה הזו לא רק בירור של המציאות, את זה אפשר לעשות על פי חשבון, בראיה ובעדות הזו יש חלות של קדושה.

[להמחיש בקיצור: סיבוב של ירח, חצי מואר, מופעי הלבנה - את מה האיש הקטן רואה, חידושה של לבנה. קצת אחרי המולד האמיתי.]

עיקר הנושא של מהלכי הלבנה התבאר במצגת הראשונה למסכת ראש השנה.

[ראיית המולד, ומתי הירח מוסתר]

את המולד אפשר לראות, אבל מתי יראו אותו, זה תלוי בהרבה גורמים. תוס' (י, ב ד"ה שכבר) מזכירים את האפשרות לראות או לא לראות את המולד. הראיתי כאן את סיבוב הירח ואת זמן הראיה, ולא הראיתי את העקלקלות הגדולים שיש במעגלותיו של הירח (רמב"ם קד"ה פי"ז הכ"ג), ואת הדברים הנוספים שמשפיעים על הראיה (רמב"ם שם פי"ב ה"ו).

בטווח של כמה חודשים, אפשר להסתמך על הראיה. לטווח רחוק חייבים להיעזר בחשבון בשביל שלא יוצר מצב שהחודש יהיה מוכרח להיות קצר או ארוך יותר משלושים יום, או שיראו את הלבנה החדשה לפני או אחרי ראש החודש, מיחזי כשיקרא כלשון רש"י (י, ב ד"ה מיחזי).

הנקודה העיקרית לדין הינה, כיון שהמולד האמיתי מוסתר במשך בערך יומיים (רמב"ם קידוש החודש פי"א ה"ג), ראש השנה נקרא זמן שהלבנה אינה נראית (רש"י יא, ב ד"ה שהחדש מתכסה), והראיה מושפעת מעוד גורמים, אז נשאר לחכמים מקום להוסיף או להפחית בחודשים המלאים והחסרים, עד הגבול שלא יהיה מיחזי כשיקרא, אם המולד היה שלושה ימים לפני ראש חודש, וכל העם ראו את הלבנה החדשה יום לפני שבי"ד קבעו את החודש. כפי שכותב רש"י אצלנו (סנהדרין י, ב ד"ה חישוב לא קתני) ובערכין (ח, ב ד"ה ואם כן). המשחק הזה עם החודשים נעשה לפי צרכי העם, ועל זה נאמר אתם אפילו מזידין.

שילוב שמש וירח

לוח השנה שלנו הוא שילוב של שמש וירח, של מהלך הלבנה ומהלך החמה. והם לא 'מתחשבים' אחד בשני, התיאום ביניהם הוא מאוד מסובך. לוח השנה הערבי הוא רק חודשים בלי עונות שנה, וללוח השנה הנוצרי אין חודשים אמיתיים.

השמש עושה סיבוב במשך שנה, ואין לה חלוקה של חודשים. הירח עושה סיבוב כל חודש, ואין הבדל משמעותי בין חודש לחודש. לשמש אין חודשים ולירח אין שנה. בנוסף, שנת חמה אינה שנים עשר חודשי לבנה, ושנים עשר חודשי לבנה אינם שנת חמה. השילוב ביניהם נכלל בסוד העיבור.

כך נבין את דברי הגמרא שְׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב (דברים טז, א), שמור אביב של תקופה שיהא בחדש ניסן (סנהדרין יג, ב). חודש ניסן הוא מחודשי לבנה, ואביב של תקופה הוא בשנת החמה.

לכן מעברים שנה כל שנתיים-שלוש, שבע מתוך תשע עשרה שנה. וזה נותן טווח של משחק לבית הדין.

קביעת המועדות

קיום המצוות של קידוש החודש ועיבור שנה הוא קביעת הזמנים של החגים, קביעת המועדות. צריך שפסח יחול באביב וסוכות יחול בסתיו.

בדרך כלל כאשר פסח חל באביב, אז פועל יוצא הוא שסוכות יחול בסתיו. אמנם אם תקופת ניסן נופלת בדיוק בט"ו בניסן, אז צריך לחשב את סוכות, על ידי הוספה של חודש אחד מעובר נוסף, או על ידי עיבור אותה שנה. רש"י (יג, א ד"ה חג האסיף) ותוס' (שם עמ' ב ד"ה שמור את) האריכו בחשבון הזה. הוסיפו תוס' (יג, א ד"ה ט"ז) שזה תלוי אם תקופת ניסן נופלת בלילה או ביום, בשיעור על עירובין דף נו ביארתי את החשבון הזה.

עיבור שנה

אם נתבונן במה שאמרתי על האפשרות של הסנהדרין לשנות קצת מהמציאות, ולקבוע את הזמנים לפי צרכי העם, אז מה שיוצא זה שעיבור שנה בעצם עוד יותר מוסתר מהמון העם. את הלבנה החדשה רואים, את התקופה קשה יותר לראות, ויש יותר מקום למשחק עם הנתונים. בקידוש החודש המציאות ניכרת לעין כל, בעיבור שנה התקופה פחות ניכרת.

לוח השנה שלנו הוא לפי חודשים, לוח ירחי, ורק מתוקן לפי עונות שנה לפי השמש. כפי שכתב רש"י אצלינו שהמועדות אנו קובעים אחר תולדות הלבנה (רש"י סנהדרין יב, ב ד"ה בחושבנא). לוח השנה שלנו הוא לוח לבנה, ומתקנים אותו לפי עונות השנה, שהמועדות יחולו באביב.

כאשר זה הסתדר, והיה טוב לעם ישראל, אז הסתפקו בשמונה חודשים מעוברים ולא עיברו את השנה. וכאשר היה עדיף אחרת, אז עשו להיפך, שמונה חודשים חסרים ועיברו את השנה. כדברי המשנה אין פוחתין מארבעה חדשים המעוברים בשנה ולא נראה יתר על שמונה (ערכין ח, ב. הובא ברש"י אצלינו י, ב ד"ה חישוב).

לכן היה קשה עד מאוד לעקוב אחרי הכללים של בי"ד, והמון העם לא הבינו את הנושא הזה של קידוש החודש, אפילו אנשים עם ראש מתמטי חזק, ואפילו תלמידי חכמים גדולים. כפי שפירש רבינו חננאל את המחלוקת על איזה צורך מעברין מי שלא נתגלו לו העיקרים, מדמה כי על כל צורך מעברין (ר"ח ר"ה כ, א).

נדמה לי שזה רמוז במכתבים ששלחו ראשי הגולה בטעם העיבור, מהודעים אנחנא לכוון דגוזליא רכיכין ואימריא דערקין וזימנא דאביבא לא מטא (סנהדרין יא, א-ב). הנושא העיקרי הוא צרכי העם ולא הגדרת התקופות, ראו שטמון כאן סוד נסתר, סוד העיבור.

סיום - דבר אגדה

שאל הלשם, שעצם החכמה הזו, הנה הוא רק חושבנא בעלמא (ספר הדעה ח"ב ד, כד, ט בסופו). הרי את הדרכים לעליה לרגל ואת מקוואות המים (שקלים א, א) ועוד הרבה דברים התקינו שלוחי בית דין, אז מדוע בי"ד בעצמם צריכים להתעסק עם החשבונות המסובכים של קידוש החודש, וכי אין להם דברים אחרים לעסוק בהם, נושאים שהם יותר ויותר גופי תורה. זה נראה כמו תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה (אבות ג, יח).

בשיעור הזה למדנו שעיקר החלות של קידוש החודש היא האפשרות לשנות קצת מהמציאות לפי צרכי העם, אתם אפילו מזידין. ואת זה צריכים דוקא בית הדין לעשות, השליח יכול לעשות את העבודה הטכנית של המזכירה, רק הסנהדרין יכולים לקבוע ולהבין את הצרכים של העם.

עיבור השנה נעשה בגלל צרכים שניתן לבחון אותם בגשמיות, בישול התבואה והגדיים, גלויות ישראל שיצאו ממקומם. הגשמיות מעידה על הרוחניות, הלשם אומר שעיבור השנה נעשה בגלל הצרכים הרוחניים של עם ישראל, עם ישראל צריך עוד תיקונים בשנה הזו לפני שמתחילה השנה הבאה. והוא מוסיף שדבר זה מוכרח להיות על ידי רוח הקודש.

על דרך הלצה ניתן לומר שבזמן חורף הזה למדו בישיבה מסכת בבא בתרא ולא הספיקו לסיים, אז עיברו את השנה בשביל שיסיימו את המסכת. או שהיו הפרעות גדולות בסדרי הלימוד, מגיפה ומחלות וכדומה, אז עיברו את השנה בשביל להשלים את הלימוד.

כתוב בתיקוני הזוהר הקדוש שמיעוט הלבנה הוא הצורה של תיקון העולם והשראת השכינה, שם טמונים הניצוצות שהאדם צריך לתקן. שְׂכִינָתָא אִיהִי תְּקוּפֹת וּמְזֻלֹת וּמְלֻדֹת

וְעִבּוּרֵיךְ (תיקון כא דף נט, א). ומבאר הלשם והנה היה צריך שכל המזומנים לקידוש החודש יהיו בקיאים בכל זה, ולכוון בכל זה לתקן את אותן הניצוצין הראוי לאותו החודש... והוא עיקר סוד השוואת מהלך החמה ומהלך הלבנה להשוותם. **והוסיף**: הרי אי אפשר לדעת במכוון אלא רק על פי רוח הקודש (לש"ו, דע"ה ב דרוש ד ענף כד סי' ט).

קידוש החודש ועיבור השנה נעשו ברוח הקודש, הסנהדרין בדקו את התיקונים של עם ישראל, את המהות הפנימית והנסתרת של העולם. את זה שלוחי בית דין לא מסוגלים לעשות. והביא את דברי הפרקי דרבי אליעזר שבקידוש החודש הזכירו את שם המפורש, היה גילוי שכינה, ובת קול האומרת שהקב"ה הסכים איתם.

כך נבין היטב את תמיהת תוס' ואין נראה שתיקנו כנגד שרי העו"ג, ומפרש רבינו תם דהם שרי ישראל (י, ב תוד"ה שבעה). כיצד יתכן שתיקון האדם והעולם ייקבע כנגד שרי אומות העולם, הרי בעיבור השנה - שם מקום השכינה (ח"א למהרש"א שם). ורש"י אומר שעיבור השנה זה מלכותא דרקיע, מטכסיסי מלכות שמים (רש"י י, ב ד"ה שלשה כנגד).

יזכנו ה' לקיים מצוה זו כתיקונה, בביאת גוא"צ בב"א.